

(29.01.2005)

Kazakistan’da Yesevilik araştırmaları yürütürken, bir yandan da Sovyet dönemi özellikle tanınmış Rus araştırmacılarının İslam, sufilik, ve Alevilik-Bektaşilik konularındaki araştırmalarını elde etmeye ve bunların çevirisine çalışıyorum. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği döneminde Alevilik-Bektaşilik araştırmaları bakımından en tanınmış uzmanın V. A. Gordlevski olduğu söylenebilir. Onun çeşitli yerlerde yayınlanmış makaleleri topluca “Seçilmiş Eserler” olarak ciltler halinde yayınlanmıştır. Gordlevski’nin bu çalışmalarında yer alan en önemli makaleleri Almatı’da bulunan Milli Kütüphane’den sağlanarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar hakkında çok yazılabilir. Burada ancak bu çalışmalara ilişkin genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağım. Genel olarak ifade etmek gerekirse eski Sovyet nüfuzundaki Orta Asya ülkelerindeki yayınlarda, Alevilik-Bektaşilik konusunun pek sağlıklı değerlendirildiği söylenemez. Bunun yanısıra kaynakların nicelik bakımından da yetersiz olduğu söylenebilir. Zaten Gordlevski’nin kendisi de Anadolu’daki dinsel hayat hakkında varolan bilgilerin yetersizliğini vurgulamaktadır. (Gordlevski, 1960b: 245) İncelediğimiz yayınlarda yeterli veriler olmaksızın yapıldığı belli ön yargılı ifadeler dikkat çekmektedir. 1990’lar sonrasındaki yayınlarda da eski Sovyet dönemindeki yayınlarla paralellik görülmektedir. Bu bağlamda bazı ansiklopedi maddelerindeki verilere bakmak gerekmektedir. Bunlarda Bektaşiliği Hıristiyanlıkla benzeştirme yönündeki ifadeler ağırlıklıdır. Mesela Sovyet döneminde yayınlanmış olan, Usmanov’un İslam ansiklopedik sözlüğünde yer alan Bektaşilik’le ilgili şu ifadeler bakınız: “Bu hıristiyanlıktaki mukaddes üçlükü (troyka)đa taklid kılıp, müslümanların mukaddes üçlükü – Allah, Muhammet, Ali deyip tan oladı.” (Usmanov, 1987: 55)[2] Ayrıca Alevilik Bektaşilik konusu sadece Bektaşilik başlığı altında alınmış ve bu genel deyim altında yer alan yöresel farklılıklara dikkat edilmeyerek Dedebabalar veya Çelebilere bağlı gruplara ilişkin ritüel ayrıntıları aynı imiş gibi sunulmuştur. (Örn. Bkz. İslam Ensiklopediçeski Slovar, 1991) Sovyet kaynaklarındaki bu gibi yanlış yorumlara Kurbanov ve Kadirzade’de çalışmalarında değinmektedirler. (Kadirzade, 1999; Kurbanov, 2000).

Gordlevski kimdir?

Prof. V. A. Gordlevski tanınmış bir Rus araştırmacı olup aynı zamanda Sovyetler Birliği zamanındaki en büyük bilimsel ünvan olan “Akademik” ünvanına da sahiptir. Akademik terimi bizde kullanılan “akademisyen” terimi ile aynı anlama gelmeyip, her profesör akademik olma derecesine sahip olamamaktadır. Akademik olanların bilimsel yayınları devlet tarafından birçok cilt halinde yayınlanmaktadır. V. A. Gordlevski’nin çalışmaları da bu şekilde yayınlanmıştır. Akademik V. V. Barthold gibi onun çalışmaları da Türkoloji araştırmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. Türkiye’deki araştırmacılar onu “Anadolu Selçuklu Devleti” adlı Türkçe yayınlanan eseri ile tanımaktaydılar.

Gordlevski'nin Yanlışlarının Nedenleri

Öncelikle ifade etmek gerekir ki Gordlevski çok büyük bir bilim adamıdır. Alevilik-Bektaşilik konusundaki makalelerinde doğru bilgilere de yer vermiştir. Konuyla ilgili döneminin literatürünü çok başarılı bir şekilde incelemiş ve alanda elde ettiği verilerle birlikte değerlendirerek kullanmıştır. Ancak Gordlevski'nin çalışmalarını kendi alanım doğrultusunda değerlendirdiğimde yanlış verilerin, yanlış anlamaların ve yorumların bulunduğunu da söylemek durumundayım. Burada bu konular üzerinde durulacak ve buna ilişkin örnekler verilecektir. Gordlevski'nin makalelerindeki hataların bir bölümü belki de onun çalışmalarının kapsamından kaynaklanmaktaydı. Onun makaleleri çok geniş bir alanı içermekte ve din, etnoloji, tarih gibi konuların detayları üzerinde durulmaktadır. Bu kapsam nedeniyle haliyle birçok yanlışlıklar yapmak kaçınılmaz olmaktadır. Belli bir alan ve konuda yoğunlaşılsa idi hiç şüphesiz hata yapma oranı oldukça az olacaktı. Bu durum bütün sosyal bilimciler için geçerli bir doğru olsa gerek. Alevilik gibi değişik mekanlarda farklı süreçlerde farklı sosyal yapılar oluşturmuş çok karmaşık bir konuda bir yabancı araştırmacının, hele kılavuzları da onu yanlış bilgilendirince, hatalı yorumlarda bulunması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Gordlevski'nin Alevilik Bektaşilikle ilgili değerlendirmelerinde önemli bilgi eksiklikleri ve buna dayalı yanlış değerlendirmeler oldukça fazladır. Anlaşıldığı üzere o, Alevilik Bektaşilik'in kendine özgü yapısını kavrayamadığı gibi, alan araştırmaları sırasında da kendisini doğru bilgilendirebilecek kılavuzlardan yoksun olmuştur. Mesela Gordlevski, Sivas'taki Ermeni Milli Okulu'nun öğretmeni Karabet Kapikyan'ın da aralarında bulunduğu pek çok Ermeni'den yardım alıyor, hatta daha sonra mektupla da bilgi alışverişi sürüyor. (Gordlevski, 1960a: 250) Eskiden Sivas şimdi ise Tokat iline bağlı Zile bölgesinde yaşayan Alevi topluluklarından Anşabacılarla ilgili makalesini tamamen Karabet Kapikyan'ın 1914'te ona gönderdiği mektupta yer alan bilgilere dayandırabiliyor. (Gordlevski, 1962e) Gordlevski'nin en büyük eksikliği bana göre kendine kılavuz olarak o sırada milliyetçilik meselesi nedeniyle Ruslarla yakın teması geçmiş olan ve Anadolu üzerinde toprak talepleri bulunan Ermenileri seçmiş olmasıdır. Böyle bir ortamda Ermenilerin, Alevi-Sünni meselesini doğru bir şekilde anlamaları tabii ki beklenemezdi. Çünkü, dış güçler tarafından da desteklenen ve abartılı vaatlerle kışkırtılan azınlıklar Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak koparma yarışına girmişlerdi.

Anladığım kadarıyla Gordlevski'nin Alevilik-Bektaşilik'le ilgili makalelerinde varolan yanlış bilgiler bazı temel hatalardan kaynaklanmaktadır. Araştırma sırasında izlenen bu hatalı süreç, toplanan bilgilerin de ne yazık ki eksik ve yanlış bilgilerle dolu olmasına neden olmuştur. Bu hataları şu şekilde özetleyebilirim:

1. Yazar, yukarıda da ifade ettiğim üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına rastlayan Anadolu'nun çok çalkantılı bir döneminde orada bulunmuştu. Şöyle ki bu sırada azınlıklar dünyanın o zamanki büyük güçleri olan Rusya ve İngiltere ile de ilişkiye geçerek bağımsız

devlet kurmak ve çeşitli haklar elde etmek çabasıydılar. Dolayısıyla azınlıklar arasında gerek milli, gerekse dini duygular oldukça gelişmiş durumdaydı.

2. Yazar'ın Alevilik-Bektaşilik konusunda incelediği kaynaklar da onun hatalı yorumlarında pay sahibidir. Şöyle ki F. Babinger, Le Coq, Grenard, Grothe, Jacob, Tschudi, Von Luschan gibi onun da yararlandığı araştırmacıların çalışmalarında yanlış birçok değerlendirme ve genellemeler söz konusuydu. Anadolu'nun değişik bölgelerinde yöresel farklılıklara sahip değişik Alevi grupları bulunmaktaydı. Bu karmaşık yapıya Alevilerin yüzyıllara dayanan kapalı topluluk hayatı nedeniyle doğru bilgi edinme zorluğu da eklenince hatalı yorumlarda bulunmak kaçınılmaz hale geliyordu.

3. Yazar, 1916 yılında Erzurum, Hınıs'a Kafkas Cephesi seferine kaydolduğunu ifade ediyor. (Gordlevski, 1960b: 255) Anadolu'da emperyalist hedefleri olan ve buraya asker göndermiş bir devletten, Rusya'dan gelmiş biri olarak ne kadar doğru bilgi sağlayabilirdi? Yaşanılan atmosfer de gerek doğru bilgi toplamaya ve gerekse bunu doğru bir şekilde değerlendirmeye müsait değildi. Ayrıca araştırma amacıyla da olsa Rus ordusunda görev almış bir kişi köken itibarıyla araştırmacı da olsa görüştüğü kişilerin ona sağlıklı bilgiler vermesi beklenemezdi.

4. Yazarın kendine Alevilik-Bektaşilik konusunda aracılık etmek üzere kılavuz olarak Ermenileri seçmiş olması da çok temel bir hatadır. O sırada Ermeniler Ruslar tarafından çeşitli vaatlerde bulunmuş, bağımsız bir devlet kurmak isteyen bir topluluk olarak, Osmanlı'nın resmi himayesindeki hakim mezhep konumunda olan Sünnilik karşısında tarafsız olamazlardı. Rövanşist bir yaklaşım içerisinde olduklarından onlara göre Alevilik ve Sünnilik arasında hep zıtlık ve uyumsuzluk hakimdi. Böyle bir bakış açısının meseleye duygusal ve taraflı yaklaşıma yol açması kaçınılmazdır.

Bazı Hatalı Değerlendirmeler

Alevilerin selamlaşması konusunda Gordlevski'nin söyledikleri de gerçek dışıdır. Şöyle ki bu zamana kadar hiç duymadığım bir bilgi bu. Şöyle diyor: "Ali beklentisinin coşkunuğu Kızılbaşlarda selamlaşmada geçer. Birisi Selam aleyküm "Barış seninle olsun der" Kızılbaş ise Arapça kabul edilen ve aleyküm selamı "barış seninle olsun"u biraz değiştirerek şöyle cevap verirler: "Aley kim Selyam" Kim Ali selam ona". (Gordlevski, 1960a: 253)

Gordlevski'nin "Kızılbaşların merkezi Fırat'ın iki üst kolu arasındaki Dersim dağlarıdır ve burada onların başkanları (dede) de bulunur. Ama Küçük Asya'nın güneyinde de Elmalı'da (Eski Likya) onların dini merkezleri vardır. Onlar İstanbul yakınında Bursa vilayetinde yaşarlar." (Gordlevski, 1960b: 260) şeklindeki değerlendirmesi eksik bilgilere dayanmaktadır. Alevilerin dini bakımdan eskiden bir merkezden yönetildiği değil de çok merkezli bir yapılanmadan söz etmek mümkündür. Alevi Ocakları, Çelebiler ve Dedebabalar şeklindeki üç genel dini hiyerarşik merkezden sözedilebiliriz. Bunun altında pek çok yerel dini merkezde vardı doğal olarak.

Gordlevski Alevilerdeki Hızır İlyas Orucu’nun da Ermenilerden alındığını öne sürmektedir. Bu orucun Ermeniler arasında Surp Sarkisa (Kutsal Sergiya) orucu adını taşıdığını söylemektedir. (Gordlevski, 1960a: 245) Alevilerde sakal konusuna ilişkin söyledikleri de mantıksız ifadelerdir. İfadelere bakalım: “Kızılbaş her sakal kılında melek oturduğunu düşünür ve sakalı keserken Allah bereketini kaybedebileceğini riske ediyorlardı.” (Gordlevski, 1960a: 243) Ayrıca Gordlevski İslamın beş şartından Namazın beş vakit uygulanma ilkesinin, Alevilerce 3 vakit olarak uygulandığını ileri sürmektedir. Şöyle diyor: “Müslüman dininin beş “farzı” (abdest, namaz, oruç, zekat, hac) Kızılbaşlarda önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Böylece Kızılbaş namazı günde üç defa kılar (sabah, öğle, akşam).” (Gordlevski, 1960a: 244) Alevilerde üç vakit namaz olduğuna dair verilere ben Anadolu’nun pek çok yerlerindeki gözlemlerimde rastlayamadım. Bu anlaşılan ona verilen yanlış bilgiler sonucunda yapılmış bir değerlendirmedir.

Gordlevski’nin Tokat Zile bölgesinde yaşayan Alevi topluluklarından Sıraçlar olarak da bilinen Anşabacılarla ilgili makalesinde de pek çok yanlışlıklar bulunmaktadır. Karabet Kapikyan’ın 1914’te ona gönderdiği mektupta yer alan bilgiler esas alınarak yazılmış bu kısa makale (Gordlevski, 1962e) çok ağır ithamları da içermektedir ki, bunların hayal ürünü olduğuna şüphe yoktur. Çünkü açıkça anlaşılacağı üzere buradaki veriler bir Ermeni’nin kulaktan dolma bilgilerine dayanmaktadır. Bu kişinin, sosyal yapılarını bildiğim Anşabacıların arasına girip sağlıklı bilgiler edinmesi mümkün değildir. Sır konusunun çok önemli olduğu bu Alevi topluluğunda bırakınız bir yabancıyı bir başka Alevi’nin de bilgi edinmesi pek kolay değildir. Bunu 2001-2002 yıllarında Zile’nin köylerinde bölgede tanınmış bir Dede ile yaptığım ziyaretlerdeki gözlemlerimde açıkça gördüm. Taliplerin yanı sıra bu ocağın dedelerinin mensup olduğu ailelere genel olarak halk arasında Veli Baba Ocağı ve Kurdoğlu Ocağı diyenler de vardır. Bu ocak mensupları kendilerini Baba olarak nitelerler. Anşa Bacı ve eşi Veli Baba’ın türbeleri Tokat’ın Zile ilçesi’ne bağlı Acısu Köyünde bulunmaktadır. Anşa Bacı’nın soyundan gelen “Kurt” soyadlı aile yani Babalar bugün Tokat’ın Zile ilçesi’ne bağlı Bultu Köyü’nde bulunmaktadır. Hiyerarşik olarak babaların altında köylerde cem yürütenler ise “sofu” olarak adlandırılırlar. Hubyarlılar bu ocağı kendilerinden doğmuş bir ocak kabul ederler ve dolayısıyla Anşa Bacılı taliplerini de kendi talipleri sayarlar. Hubyar ocağından doğmuş bir kol olduğu söylenebilir. Tokat yöresi başta olmak üzere Sivas, Amasya ve Yozgat’da da Anşa Bacılı talipleri başka bir adla Sıraç toplulukları vardır. Örneğin Sivas Yıldızeli Yağlıdere Köyü Anşa Bacılı talibi ve Sıraçlarımış. Hubyarlılar ve Anşa Bacılılar kendilerine Sıraçlar derler. Hubyar veya Anşabacıllara bağlı olmayan Sıraç toplulukları da bulunmaktadır. Ayrıca bazı Anşa Bacılı toplulukları Hubyarlılara alabağırırsak derlermiş. Ayrıca Anşa Bacılı topluluklarının eski Türkmen geleneklerini koruyan hala yaşattıkları gelenekleri bulunmaktadır.[3] Burada konumuzun dışına çıkmamak için ayrıntıya girmiyorum. İleride yayınlanacak Ocaklar hakkındaki çalışmamda daha ayrıntılı bilgilere yer vereceğim.

Şimdi gelelim Gordlevski’nin değerlendirmelerine. Yazar bu toplulukla ilgili değerlendirmelerinde çok yanlış çikarsamalarda bulunmaktadır. Anşa Bacı’nın alevi durumu ile ilgili iddialar çok

yanlış veriler içermektedir. 2002 Yazında Zile'nin Acısu Köyü'nde bulunan ve onların önemli ziyaretgahı olan mekandaki mezarları incelemiőtim, dolayısıyla Gordlevski'nin sunduğu veriler tamamıyla yanlıőtır. Ayrıca o Anşabacılı adı ile "Bacıyan-ı Rum" arasında iliőkı kurmaktadır. Bu isim topluluğa ve ocağa adını veren bir kadının ismi olup "Bacıyan-ı Rum" gibi kadınlardan oluőan bir topluluğu ifade etmemektedir. Bir baőkı ifadesinde ise Ön Asya Hıristiyanlarındaki Meryem Ana kültünün Kızılbaőlar tarafından da benimsendiğini ifade etmekte, buna iliőkın örnekler sunulmamaktadır ki, bu ifadeler de gerçeği yansıtmamaktadır. (Gordlevski, 1962e)

Burada Gordlevski'nin çalışmalarında varolan genel olarak alan verilerini toplarken yapılan yanlış yönlendirme ve bilgilendirmelerin yol aıtığı sorunlara dikkat çekmeye çalıőtım. Onun çalışmaları ile ilgili değerlendirilecek daha pek çok konular bulunmaktadır. Bu konulara ileride devam edeceğiz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Gordlevskiy, V. A. (1960a): "İz religioznih iskanıy v Maloy Azii Kızılbaşı", **İzbrannie Soçineniya**, c.1, İstoriçeskiye Raboti, Moskva, s. 241-254.

Gordlevskiy, V. A. (1960b): "İz religioznoy Jizni Kızılbaőey Maloy Azii", **İzbrannie Soçineniya**, c.1, İstoriçeskiye Raboti, Moskva, s. 255-275.

Gordlevskiy, V. A. (1962a): "Hoca Ahmed Yesevi", **İzbrannie Soçineniya**, c. III, İstoriya i Kultura, Moskva, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, s. 361-368. Bu makalenin önce 1932'de aynı adla yayınlanmış bu versiyonunu (**Festschrift Georg Jacob** , Leipzig, s. 57-67) elde etmiőtim ki Almanya'da Dr. Aőkım Bozkurt tarafından bana ulaőtırılmıőtı.

Gordlevskiy, V. A. (1962b): "Derviői-Bezbojniki", **İzbrannie Soçineniya**, c. III, Moskva, İstoriya i Kultura, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, s. 32-37.

Gordlevskiy, V. A. (1962c): "Tam Gıde vı Starinu Jili Armiyane ", **İzbrannie Soçineniya**, c. III, Moskva, İstoriya i Kultura, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, s. 123-128.

Gordlevskiy, V. A. (1962d): "Kızılbaşı", **İzbrannie Soçineniya**, c. III, Moskva, İstoriya i Kultura, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, s. 201-202.

Gordlevskiy, V. A. (1962e): "O Maloaziatskoy Sekte Anşabacili", **İzbrannie Soçineniya**, c. III, Moskva, İstoriya i Kultura, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, s. 335-337. (Bu makalenin çevirisi değerli dostum Ali Kenanoğlu'nun katkılarıyla yapılmıŐtır.)

İslam Ensiklopediçeski Slovar (1991): Moskva, İzdatelstva "Nauka".

Kadirzade, Hacı Kadir (1999): "*Rus Alimi Akademik V. A. Kordlevski'nin Bektaşilikle İlgili Araştırmaları Üzerine Bir Açıklama* ", **I. Türk Kùltürü Ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)**, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kùltürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, s. 173-176.

Kazak SSR, 4-Tomdık KıskaŐa Ensiklopediya, "BektaŐiya" md., Tom 1, Almatı, 1984, s. 49.

Kurbanov, Ahat (2000): "Sovyetler Birliğinde Alevi BektaŐı AraŐtırması", **1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri**, 27-28-29 Nisan 2000, Ankara, s. 338-342.

Usmanov, M. A. (1987): "BektaŐiya", **İslam Spravoçnik**, 2. neŐr, TaŐkent, Üzbek Sovyet ansiklopediyası BaŐ Redaksiyası, s. 55.

[1] Ahmet Yesevi Üniversitesi Öğretim Üyesi

[2] Bu konuda ayrıca bkz. Kazak SSR, 1984: 49.

[3] Bu ocakla ilgili Şahkulu Dergahı'nda görüŐtüğüm İlyas Hoca (25 Mart 2000) ve 2001-2002 Yaz aylarında Tokat'taki araŐtırmalarım sırasında, Tokat, Turhal, Ulutepe (Kelit) Köyü'nde görüŐtüğüm Anşabacılı taliplerinden Haydar Aydın (22 Ağustos 2001), Hubyar evlatlarından Eraslan Doğanay Dede, Zile'nin Karşıpınar Köyü'nden Salih Dede, Zile'nin Acısu Köyü'nden Mehmet Delen ve Hubyar evlatlarından Ali Kenanoğlu'na verdiği bilgiler için teşekkürü bir borç bilirim.

[4] Rusça kaynaklar yardımcılarıım Ališir Azim, Hasan Bektaş ve Engin Akgün tarafından çevrilmiştir. Ayrıca Didar Şavenov ve Nazgül Abildina'ya da teşekkürü bir borç bilirim.